

A SZARMATA TEMETKEZÉSI RÍTUS NÉHÁNY JELLEGZETESSÉGE. A HALMOS TEMETŐK

KULCSÁR VALÉRIA

(Kecskemét, Katona József Múzeum)

A halmos – kurgános – temetkezések a szarmata világ jellegzetes sírépítményei, amelyek a legkorábbi időktől fogva, tehát a szauromata periódustól kezdve uralták ennek az etnikumnak a temetőképét. Az Alföldre betelepülő szarmaták temetkezési rítusa – mint ezt a későbbiekben is fogjuk látni – meglepően elszegényedik, elsűrűkül az őshazában megszokotthoz képest. Míg a Dnyesztertől keletre eső szállásterületen a legáltalánosabb sírépítmény-típusok egyike a kurgán, addig a Kárpát-medencében ez a látványos földszerkezet már ritkaságszámba megy. (Az igazsághoz természetesen az is hozzátartozik, hogy erről nemcsak a rítus itteni „kikopása” tehet, hanem az intenzív talajművelésnek kitett Alföld természeti adottságai is.)

Látványosságuk már a magyar régészettudomány úttörőinek fantáziáját is megindította: a szarmata (vagy szarmata kori) halmok kutatása igen korán, a múlt század 60-as éveiben megindult (Rómer, Vécsey, Jósa, Czirfusz, Roediger, Dudás). Csaknem azonos időben történtek meg az első feltárások az ország északi részében (Geszteréd) és a bácskai halmos temetőkben (Vaskút, Vajszka, Bácsmadaras). Összességében elmondható, hogy a lelőhelyek túlnyomó többségével – mintegy (90 %-ával) – legalább 60 vagy több évvel ezelőtt kezdtek foglalkozni. Ez egyben azt is jelenti, hogy a minket érdeklő alföldi kurgánfeltárások többségét hiányosan vagy egyáltalán nem dokumentálták. Ehhez járul még az a tény, hogy a halom alá temetett – sejtetően rangos – halottakat még az átlagos szarmata temetőknél szokásos mértéknél is alaposabban kutatták át a sírablók. E két körülmény – a hiányos dokumentáció és a magas rablottsági fok – hihetetlenül megnehezíti ennek a rítusfajtának a vizsgálatát. Sok esetben még a kurgán korhoz, illetve etnikumhoz tartozása is kétséges. Összefoglaló munkájában Párducz M. 47 halmos temetőt ismertet¹, Vaday A. ezt a számot hárommal egészíti ki lelőhelytérképén.² E halmok jelentős részének azonban bizonytalan a kora: részben a fent említett okok miatt, részben pedig azért, mert olyanok is szerepelnek köztük, amelyeket egyáltalán nem kutattak. A magam részéről indokoltabbnak tartok egy szigorúbb és óvatosabb kiválasztási rendet. Csak azokat a halmos temetkezéseket elemzem, amelyek melléklete vagy rítusa (optimális esetben mindkettő) nagy valószínűséggel indokolja a szarmata korba sorolást. Értékelhető halmok a következő

¹ Párducz Mihály 1950. 61-79.

² H. Vaday Andrea 1987. 55. kép

lelőhelyekről ismertek: *Galgahévíz*,³ *Geszteréd*,⁴ *Hortobágy-Poroshát*,⁵ *Hortobágy-Szásztelek*,⁶ *Herpály*,⁷ *Isaszeg*,⁸ *Jászsószenygyörgy*,⁹ *Kiszács (Kisač)*,¹⁰ *Madaras (Bács-madaras)*,¹¹ *Óbesenyő (Dudești Veche)*,¹² *Tápiószele*,¹³ *Újfehértó-Micskepuszta*,¹⁴ *Vajszka (Vajska)*,¹⁵ *Valkó*,¹⁶ *Vaskút*,¹⁷ *Vizesd-puszta (Vizejdia)*¹⁸.

Néhány további lelőhely idesorolása kérdéses. A szóban forgó temetkezések – *Hortobágy-Bivalyhalom*,¹⁹ *Debrecen-Máta határ*,²⁰ *Tiszalök-Vásárhalom*,²¹ *Gáva-Katóhalom*²² – a leírások alapján valószínűleg csak utólagos beletemetkezések korábbi időszakok kurgánjaiba. A *Nagyrév-Zsidóhalom*²³ lelőhellyel jelölt sír leírása alapján szintén nem lehet egyértelműen eldönteni, hogy önálló halmos temetkezés-e vagy utólagos beleásással van-e dolgunk, esetleg természetes kiemelkedésen történt a temetés. Csak annyit tudunk, hogy a „Zsidóhalom és az út közötti sekélyes halomból került elő egy m mélyen”²⁴. A felsorolt esetek többségében erősen gyanítható, hogy közönséges aknasírokról van szó, amelyeket természetes kiemelkedésbe ástak (ami általában jellemző a temetőkre, s nemcsak ebben a korban).

Vitatható, hogy az önálló földhanttal rendelkező, altalajba mélyített sír és a korábbi kurgánba beleásott temetkezés azonos rítuskategóriába sorolható-e. A keleti sztyeppeövezetben mindkét formával gyakran találkozunk. Az alföldi halomsírok esetében azonban olyan elenyésző számú a hitelesen dokumentált utólagos beletemetkezés, hogy ez nem ad alkalmat külön kiemelésre.

Csak feltételesen sorolom a többihez a *pusztaistvánházi Lajos-halmot*²⁵, amelyből egyáltalán nem került elő lelet. Szarmata jellegére 3 tényező mutat: 1. a sírkamra jellegzetes szerkezete (gallyakból készített fal és leveles gallyakkal vastagított tető); 2. D-É tájolás; 3. a sír aljának meszes kiképzése. Mindhárom vonásnak számos keleti ana-

³ Párducz Mihály 1950. 72.

⁴ Párducz Mihály 1950. 61-63.

⁵ Zoltai Lajos 1941.

⁶ Párducz Mihály 1950. 67.

⁷ Párducz Mihály 1950. 68., M. Nepper Ibolya - Sőregi János - Zoltai Lajos 1978. 9-10.

⁸ Garam Éva 1964. 49-64.

⁹ H. Vaday Andrea 1987. Kat. 21.

¹⁰ Párducz Mihály 1950. 74.

¹¹ Párducz Mihály 1950. 75., Kőhegyi Mihály 1971. 210-215.

¹² Párducz Mihály 1950. 76.

¹³ Párducz Mihály 1950. 72.

¹⁴ Párducz Mihály 1950. 63.

¹⁵ Párducz Mihály 1950. 75.

¹⁶ Garam Éva 1964. 57.

¹⁷ Párducz Mihály 1959. 95-103., Kulcsár Valéria 1989. 149-151.

¹⁸ H. Vaday Andrea 1986. 197-223.

¹⁹ Párducz Mihály 1950. 66.

²⁰ Párducz Mihály 1950. 67.

²¹ Párducz Mihály 1950. 65., Istvánovits Eszter 1986. 144-145.

²² Párducz Mihály 1950. 64., Bóna István 1986. 58.

²³ Párducz Mihály 1950. 73.

²⁴ Párducz Mihály 1950. 73.

²⁵ H. Vaday Andrea 1987. 371-372.

lógiaját ismerjük – erre a későbbiekben térek ki részletesen –, a D-É tájolás az alföldi szarmatáknál általános.

Az itt felsorolt lelőhelyek térképre vetítése (1. kép) gyakorlatilag ugyanazt az általános képet tárja elénk, mint amely Párducznál²⁶ kirajzolódott. Ami azonban az általa kimutatott déli és északi csoport szétválasztását illeti²⁷, közelebb jár az igazsághoz Vaday A. álláspontja²⁸, mely szerint a halomcsoportok területileg összefüggtek. Valóban arról lehet szó, hogy bizonyos – a kurgánok szempontjából ma üres – területek fokozottabb igénybevételnek (mezőgazdaság, természetes erózió) voltak kitéve, mint például az emberemlékezet óta legelőnek használt Hortobágy. Nyilván elsősorban ez az objektív körülmény indokolja a különböző régiókban található kurgános temetők koncentrációját.

(Ugyanakkor nem értek egyet Vaday A. érvelésének második részével. Elképzelése szerint az árokkeretes sírok eredetileg minden esetben halmosak voltak. Ha ez bizonyított lenne, akkor a halmos és árokkeretes temetkezéseket együtt ábrázoló térképe²⁹ végképp nem hagyna kétséget afelől, hogy a halmos temetkezési mód egyenletesen terjedt el az egész Alföldön. Érvként Zalotai Hortobágy-Porosháton tett megfigyelését idézi: itt több halmot árok kerített³⁰. Ugyanez mondható el a madarasi temető számos halmáról is. Itt azonban azt is megfigyelte az ásató Kőhegyi M., hogy a jelöletlen (a halmok közé ásott) aknasírokat is több esetben kerítette árok, amely – szemben a halmokat kerítő összefüggő árokgyűrűkkel – bejárattal is rendelkezett, mint általában a klasszikus árokkeretek³¹. Nem szól tehát logikai érv mellett, hogy a halmos és árokkeretes rítust automatikusan egynek kezeljük.)

Északi halomcsoportját Párducz M. a roxolánok 270-280-as, Dacia provincia feladása utáni hullámával köti össze.³² Történeti megfontolását semmiféle régészeti érveléssel nem támasztja alá. A „déli csoportot” hunkorinak tartja. Elképzelése szerint „... a halmos temetők népe két hullámban jut el a Duna-Tisza közére és a Tiszántúlra”³³.

A halmos temetők „népének” roxolánokkal való azonosítását ma már semmi sem indokolja. A szarmata kutatás jelenlegi eredményei természetesen jelentősen módosították a majdnem 40 évvel ezelőtti képet. A roxolánoknak tulajdonított jellemző vonások többségét általában több, különböző szarmata népcsoport különböző korszakokban mondhatta a magáénak. A roxolánok fő etnikai jellemzőjeként szokás emlegetni a diagonális temetkezést K. F. Szmirnov egy korai cikke nyomán.³⁴ Későbbi munkáiban ugyanez a kutató már nem próbálja ilyen kategórikusan etnikumhoz kötni e rítust. Utolsó összefoglaló művében pedig a diagonális temetkezés szokását, mint „vallási-társadalmi” jelleget értelmezi, s rámutat, hogy mind idő-, mind térbeli határai igen kiterjedtek. Így például az Ural-vidék keleti részében már az i.e. 5. századból ismert

²⁶ Párducz Mihály 1950. 6. ábra

²⁷ Párducz Mihály 1950. 116.

²⁸ H. Vaday Andrea 1987. 364-365.

²⁹ H. Vaday Andrea 1987. 55. kép

³⁰ H. Vaday Andrea 1987. 365.

³¹ Kőhegyi Mihály 1971. 211-213.

³² Párducz Mihály 1950. 116-117.

³³ Párducz Mihály 1950. 117-120.

³⁴ Szmirnov, K. F. 1948. 213-219.

ilyen temetkezés. Később a prohorovkai kultúra (i. e. 4-2. sz.) hordozóinál is elterjedt, de igazán széles körben a szuszlovói vagy középszarmata (i. e. 2. - i. sz. 2. sz.) periódusban vált ismertté, amikor „a szokás a kelet-európai sztyeppék szarmata kultúrájának egyik legjellegzetesebb vonásává válik”³⁵. Az Alsó-Don vidéken az i. e. 4. századból származó sírokból figyelték meg a diagonális fektetést, de előfordul az i. sz. 2-3. századi temetkezésekben is ugyanezen a területen³⁶. Nincs etnikumjelző szerepe azoknak a „roxolán” vonásoknak sem, mint például az, hogy a „halmok csoportokat képeznek, s több helyen elnyúlt sorozatokban húzódnak”³⁷ stb. Még egyszer hangsúlyoznom kell, hogy ez és számos egyéb „roxolán” sajátosság általában jellemző minden keleti nomád, sztyepei nép kurgános temetkezésére.

A vaskúti halmok kapcsán Párducz M. visszatért a déli csoport kronológiai és etnikai problémáira³⁸. Megállapította, hogy a déli halmos temetők a 4. század végi új néphullámok egyik rétegének temetkezési helyei. Az etnikumot vegyesnek ítélte, mégpedig kaukázusi (ülő csontvázak), alán és germán népelemek képviselőit látta a vaskúti halmok halottaiban. Rómer leírásában szerepel az „emelvény teli hamuval és földdel”³⁹. Párducz ezt a kenkeli hun(?) 1. századi temetőben talált fekvőhelyekkel hozta összefüggésbe, s a vaskúti halmok hunkori voltának újabb bizonyítékeként kezelte. A feltárás helyenként zavaros leírása és az előkerült leletek legjobb esetben is csak arra a következtetésre jogosítanak fel, hogy a szarmata korba utaljuk őket. Erre mutatnak a jellegzetes, S-alakú koporsókapcsok és néhány vastárgy, köztük egy kétélű kard töredéke. A vaskapcsok és szögek sokasága valóban mutathat esetleg sírkamrára, ez azonban önmagában sem kor-, sem etnikumjelző szerepet nem játszik.

Ami az „ülve” eltemetés rítusát illeti, e kritérium valószerűtlenségét az alföldi szarmatáknál és felhasználásának tarthatatlanságát már több kutató meggyőzően bizonyította. Az ülő rítus ténye elleni érvek lényege a következőkben foglalható össze: 1. Egyetlen esetben sincs korszerűen dokumentálva. Csak leírásokból értesülünk arról, hogy a csontváz „ült”, sőt „állt” stb. (Valószínűleg az esetek egy részében zsugorított pozícióban eltemetett halottakról van szó – főleg a laikus beszámolókból –, másik részükben pedig kirabolt tetemekről, amelyeket a rablás során esetleg valóban „felültettek”⁴⁰.) 2. Sok alkalommal olyan sírokról közlik az ülve eltemetés megfigyelését, amelyekből ugyanakkor koporsókapcsok is előkerültek. Márpedig a koporsós és ülve temetés fizikailag kizárják egymást⁴¹.

Mindez hasonló mértékben, sőt fokozottan vonatkozik a Párducz-féle „guggoló”, valamint „álló” halottakra.

Komoly nehézségekbe ütközik a halmos temetkezések kronológiai helyzetének elemzése. Az esetek többségében ugyanis az adataink – a feljebb már részletezett okok miatt – kétségbeesítően szegényesek. Így semmi sem mondható el felelősséggel a

³⁵ Szmirnov, K. F. 1989. 172.

³⁶ Bezuglov, Sz. - Zaharov, A. 1988. 6.

³⁷ Párducz Mihály 1950. 118.

³⁸ Párducz Mihály 1959. 95-103.

³⁹ Rómer Flóris 1878. 132-135.

⁴⁰ Bóna István 1971. 271., H. Vaday Andrea 1987. 362-364.

⁴¹ Kulcsár Valéria 1982. 127.

Kiszács, Vaskút, Pusztaistvánháza, Újfehértó-Micskepuszta, Tápíószele lelőhelyekről ismert temetkezések keltezéséről. Vajszkán az egyik halomból fibulatöredék került elő, ez alapján a temető (de legalábbis az adott halom) nagy valószínűséggel az 1. század utáni időkre tehető. Ugyanez mondható el a szászteleki kurgánról is, amelyből „II-III. századi ún. pannoniai fibula” került elő 1910-ben⁴². A korabeli szóhasználatban a térdfibulát jelölték így, s ha ezt tekintjük alapnak a korhatározáshoz, bele kell törődnünk, hogy a temetkezés a 2. századtól a 4. századig húzóód igen tág időszakra keltezhető.

A galgahévízi halmok az 1. halomban előfordult félköralakú csat alapján a 3-4. századra datálhatók.⁴³ A geszterédi lelettel többen is foglalkoztak a közelmúltban. Istvánovits E. a 3. századra teszi a római kard és a terra sigillata alapján.⁴⁴ Bóna I. Hampel 2-3. századi datálását tartja helytállónak.⁴⁵ Az isaszegi halmokat ásatójuk, Garam É. a római importtárgyakból kiindulva a 3. század közepére helyezi.⁴⁶ A jászalsószentgyörgyi sírok datálását a 4-5. századi üvegtöredék és a csatformák határozzák meg.⁴⁷ Rendkívül tág időhatárokat engedélyeznek az óbesenyői sír mellékletei, amelyek pontos leírását nem ismerjük, csak annyit tudunk, hogy szürke, korongolt edény, pajzsdundor volt a halott mellett.⁴⁸ A közeli vizesd-pusztai leletegyütteseket megnyugtatóan datálják a 2. század végére – 3. század elejére jellegzetes szarmata csatjai.⁴⁹ Ugyanerre a korszakra keltezte legutóbb Bóna I. a herpályi és porosháti halmokat.⁵⁰ Végül az egyetlen teljesen feltárt temető – Madaras – tárgyai későszarmata-hunkori (4-5. század) összképet nyújtanak.⁵¹

A kronológiaiag értékelhető kurgántemetők tehát arra utalnak, hogy a halome-melés szokása legkorábban a 2. század végén jelenik meg a kárpát-medencei szarmata barbaricumban. Ez a tény két logikai következtetést enged meg: 1. Az Alföldre elsőként beköltöző csoport(ok) (jazigok) halotti rítusából nagy valószínűséggel ez a szokás még hiányzott. A teljes igazság kedvéért hozzá kell fűznöm, hogy ebből a korszakból csak elenyésző számú temetkezést, leletanyagot ismerünk, ezért mindenfajta rítusra vonatkozó megállapítást óvatosan kell kezelnünk. 2. Ha elfogadjuk az előzőekben többször is felhozott munkahipotézist, amely összefüggést tételez fel a halmok hiánya és a talaj (mezőgazdasági) adottságok között, akkor nem alaptalan annak megengedése, hogy a Duna-Tisza közén is lehettek halmok. A későbbi időkben a halome-melés szokása ha nem is általános, de mindenesetre viszonylag elterjedt jelenség az egész Tiszántúlon és a Duna-Tisza közének északi peremén és déli felén. Középső részéről

⁴² Debreceni Jelentések V. 1910. 25. 43.

⁴³ H. Vaday Andrea 1987. 79-80.

⁴⁴ Istvánovits Eszter 1986. 38.

⁴⁵ Bóna István 1986. 65.

⁴⁶ Garam Éva 1964. 59-60.

⁴⁷ H. Vaday Andrea 1987. 378.

⁴⁸ Párducz Mihály 1950. 76.

⁴⁹ H. Vaday Andrea 1986. 219.

⁵⁰ Bóna István 1986. 65.

⁵¹ Kőhegyi Mihály 1971. 211-213. Köszönöm Kőhegyi Mihálynak, hogy az ásatás leletanyagába és dokumentációjába betekintést nyerhettem.

(durván a mai Kiskunság régiója) azonban ezekből a korszakokból sem ismerünk kurgánokat, ami negatív módon hozzájárul a második következtetés bizonyításához.

Annyit mindenesetre leszögezhetünk, hogy a sír fölé halom emelés szokása nem egy bizonyos, szűk periódusra jellemző. Kronológiai szempontból csaknem általánosnak nevezhető a szarmata korban. A rítus elterjedése viszont korántsem mondható általánosnak, főképp, ha összehasonlítjuk a kurgánok és a közönséges aknasírok számát, és nyilvánvalóan azt találjuk, hogy a jelöletlen temetkezésekhez viszonyítva a halmosak száma elenyésző.

Első látásra ez annál meglepőbb, mivel – mint erre már utaltam – a szarmata szállásterületen, Kazahsztántól a Dnyeperig talán a kurgános temetkezések a legjellemzőbbek erre a népcsoportra a legkorábbi (szauomata, i. e. 6-4. sz.) időktől kezdve. Természetesen nem lehet egységes szarmata rítusról beszélni. Az egyes törzsek vagy törzsnévvél nem azonosítható, de elkülönülő, lokális csoportok jellegzetes szokásai színezték a törzsszövetség hatalmas kiterjedésű területének temetkezési hagyományait. Gondolok itt a katakombás, padmalyos, kőlapos, sírkamrás stb. építményekre, amelyek a mi területünkön egyáltalán nem, vagy csak elvétve fordulnak elő. Azonban a keleti sírok közös tartozéka – viszonylag ritka kivételektől eltekintve – a halom. Nem szabad elfelejtenünk arról sem, hogy nemcsak egyedül a szarmatákra jellemző rítusról van szó. Hasonlóképpen megvolt az ugyancsak iráni szkítáknál, de a későbbi türk nomádoknál is, akik egészen a 13-14. századig ilyen módon jelölték halottaik nyugvóhelyeit. Általános, az eurázsiai sztyeppén elterjedt nomád temetkezési szokást láthatunk tehát a kurgánemelés rítusában.

A kurgánok nomád jellegét támasztja alá a 2-4. századi Dnyeszter-Duna közti szarmatáknál kimutatott jelenség is. Az alföldi néprokonoiktól a Kárpátok által elválasztott törzsek ezen a területen nem egységes etnikai tömbben éltek (mint például a Don vagy a Volga vidékén), hanem beépültek a dák-kelta-germán, illetve csernyahovi, kulturálisan igen vegyes régióba. Letelepült (vagy letelepülő) életmódjukra utal nagyszámú feltárt telepük (amelyek a klasszikus szállásterületen gyakorlatilag hiányoznak). Az életmód változása és a szomszédos népcsoportok hatására módosult a halotti rítusuk is. Ennek legfontosabb jele, hogy eltűntek a sír fölé emelt halmok, és kizárólag „jelöletlen”⁵² sírokba temetkeztek.⁵³ A mellékletek összetétele és jellege (korongolt edények típusai, gyöngykészlet stb.) sokban rokon a korabeli kárpát-medencei szarmatákéval. A két etnikum teljes azonosságáról mégsem beszélhetünk a mind a rítusban, mind a leletanyagban meglévő különbségek miatt. A moldvai szarmaták uralkodó tájolási iránya például É-D, ami nálunk elsősorban mint „rendellenesség” jelenik meg. Az al-dunai rokon törzseknél (és általában az egész szarmata világban) oly jellemző tamgás tükröz teljességgel hiányzik a Kárpát-medencében. Ez már csak azért is feltűnő, mivel a tükröz sírhatételének szokása nálunk is általánosan jelen van, csak nem a jellegzetesen szarmata tükrök kerülnek többé sírba területünkön.

A mai Románia és szovjet Moldova területén élt szarmaták temetkezési rítusának módosulása (leegyszerűsödése) tehát – véleményem szerint – párhuzamba állít-

⁵² Itt ki kell kötnöm, hogy jelöletlennek csak mai szempontból tekinthetjük e sírokat. Természetesen nem tudhatjuk, voltak-e fejfák stb. Csak a „kurgán nélküliséget” észleljük.

⁵³ Rikman, E. A. 1966. 68-88.

ható az Alföld korabeli lakosságának életmód és szokásváltozásai. Ha elfogadjuk, hogy a „jelöletlen” sírokba a már letelepedett, nomád hagyományait elvesztő törzsek temették halottaikat, akkor ebből az következik, hogy a kurgánok a mindenkori friss jövevények, új néphullámok emlékei közé tartoznak. Ezen belül is valószínűleg az arisztokrácia engedhette meg magának, hogy a megváltozott körülmények között (új földrajzi környezet, közvetlen szomszédság a Római Birodalommal és más barbár törzsekkel, viszonylagos elszakadás – elszigetelődés – a törzsi rokonoktól) is megtartsa a munkaigényes és drága hagyománytiszteletet, a konzervativizmust a rítusban.

A fenti logikai gondolatsor konkrét régészeti anyagra és jelenségekre való kivetítése differenciálásra int. Természetesen nem utalható a friss jövevények körébe a porosháti vagy a madarasi temető népe. Mindkét lelőhelyen nagy létszámú és hosszú ideig használt sírmezőkkel van dolgunk, ami önmagában erősen megkérdőjelezi az „új néphullámhoz” tartozást. A pannoniai provinciális formák általános jelenléte a mellékletek között (fibulák, edények, érmek stb.) vitathatatlan. A madarasi temető leletanyaga – több-kevesebb sajátosságától eltekintve – szokványos későszarmata összképet nyújt. Amellett Madarason – az egyetlen teljességgel feltárt halmos temetőben – szokatlan módon nemcsak kurgánok voltak, de „jelöletlen” sírok is a „jelöltek” között. Az Alföldön ez egyedülálló jelenség (vagy legalábbis egyelőre csak itt figyelték meg), s a Szovjetunióban feltárt kurgántemetők esetében is rendkívül ritkán fordul elő. (Ilyen például a Don-vidéki Csertovickoje, ahol az aknasírok általában néhány méterre találhatóak északra a legközelebbi halomtól.⁵⁴) Feltehetőleg a madarasi temető nem lehet egyedülálló ilyen szempontból, de ez további kutatás hiányában egyelőre nem eldönthető.

A porosháti és a madarasi halmok nagy számát (230 – ha egy temetőnek tekintjük a 11 halomcsoportot –, illetve 72 + jelöletlen sírok) tekintve per analogiam velük együtt kezelhetjük a vajszkai (100 halom) temetőt. Ez utóbbiról igen kevés információval rendelkezünk, de valószínűleg hasonló a madarasihoz. Természetesen a földépítmények számbeli összehasonlítása meglehetősen ingatag alapra épül, hiszen a kisebb halmok gyorsabb eltűnése vagy az egyes kurgánok fokozottabb szántása, elhordása jelentős mértékben megváltoztatja egy-egy temető képét. A nagy számok törvénye azonban nyilván ebben az esetben is érvényesül, s ha nem is állapíthatjuk meg egy halomcsoport eredeti létszámát, legtöbbször legalább annyit el lehet mondani: sok vagy kevés temetkezésből állt-e a temető. Természetesen csak viszonylagos megítélésről lehet szó. Így a relatíve kisszámú halommal rendelkező temetőkhez sorolhatók a következők: Galgahévíz (2?), Geszteréd (9), Jászsalsószentgyörgy (4), Újfehértó-Micskepuszta (1), Óbesenyő (1), Herpály(9?), Vaskút (12), Vizesd-puszta (4), Tápiószele (14), Pusztaitvánháza (1), Hortobágy-Szásztelek (1).

Ha áttekintjük a „kevés halmos” értékelhető (vagyis leletanyaggal rendelkező) temetők leletanyagát, akkor azt találjuk, hogy két lelettípus megléte rokonítja a halmos sírokat, s ugyanakkor megkülönbözteti őket a közönséges „jelöletlen” sírok túlnyomó többségétől:

1. Pajzsos temetkezések: Galgahévíz, Geszteréd, Herpály, Jászsalsószentgyörgy, Óbesenyő, Vizesd-puszta. A szakirodalomban közhelyszámba megy az a megállapítás,

⁵⁴ Medvegyev, A. P. 1981. 253.

hogy a szarmaták leletanyagában idegen a pajzsdudor. Az itt felsorolt leletegyüttesekben germán vagy római típusú pajzsdudorokkal találkozunk. Így fel kell tételeznünk, hogy vagy ajándékként kerültek a pajzsok gazdához, vagy a temetkezések germánok voltak.

Olyan fegyvertípusról van tehát szó, amelyet csak megkülönböztetett társadalmi helyzetű személyek használtak (?), vagy inkább viselték rangjelzőként. Feltűnő, hogy a szóbanforgó lelőhelyek a szarmata szállásterület peremén fekszenek, mintegy körülölelve annak északi és keleti határát.

2. Lószerszámos temetkezések: Galgahévíz (?), Geszteréd, Vizesd-pusztá. A lelőhelyek kis számából látható, hogy még ritkább tárgytypusról van szó, mint a pajzsok esetében. S míg az előbbieknél idegen hatásra vagy ajándéokra kell gondolnunk, a lószerszámost a gazdag szarmata sírok tipikus kellékeként tartják számon az eredeti (keleti) szállásterület temetkezéseiben.

Az alföldi lószerszámos halmos sírokkal korban megegyező – 2-3. századi – dél-oroszsországi temetkezésekből ismert a szokás analógiája. Ebből a periódusból 6 olyan sírt tártak föl, amelyben lószerszámost találtak a halott mellett (vagy kenotáfiumban). A 6 egymással sokban rokon temetkezés területi szóródása rendkívül nagy: 2 sír a Dél-Uralban került elő, 2 a Volga vidéken, 2 az Alsó-Donnál.⁵⁵ Mindegyik halottnak torzítva volt a koponyája, a mellékletek között minden esetben szerepelt a kard (általában féldrágakőből készült markolatgombbal, mint Vizesd-pusztán), több hosszú kés, tőr, ostor. A lószerszám tartozékai ezüstből készültek és az eseteknek egy jelentős részében egyedi darabokat tartalmaztak.⁵⁶ A lószerszám egyedisége, ami egyébként a vizesd-pusztai leletről is elmondható, különösen figyelemre méltó abban a nomád világban, ahol egy-egy műhely árasztott el termékeivel meglehetősen kiterjedt régiókat és népcsoportokat, és a forma és mintakincs igen szabott volt. A mindenkori sztyepei divat és díszítés-kánon viszonylag szűk formavariációs kereteket biztosított. Gondoljunk akár az uniformizált szarmata ékszerkészletre, akár például a későavar végtelelenül ismétlődő griffes jelenetekre, vagy a honfoglaló magyarok növénydiszes ötvöstárgyaira. Egyedi darabok készíttetését csak a társadalmi hierarchia legfelső szintjein álló emberek engedhették meg maguknak.

A. Sz. Szkripkin, az említett lószerszámos sírok egyikének publikálója úgy véli, hogy a szóban forgó temetkezések halottai egy új szarmata törzsi képződmény katonai arisztokráciájának tagjai közé tartoztak. Történetileg az alán előkelő réteggel köthetők össze, amely a 2-3. században az Azovi-tengertől és a Dontól keletre hódított.⁵⁷

Összefoglalva az eddigieket a következő mondható el. A kevés halomból álló kurgános temetők nagy része a 3. századra tehető. Az itt eltemetettek a társadalmi ranglétra felső fokait birtokolták, erre mutat a rítus és a mellékletek különlegessége. Tekintetbe véve földrajzi elhelyezkedésüket, amely a korabeli szarmata szállásterület kontúrjait követi, feltételezhető, hogy valamilyen összefüggésben voltak a határvédelemmel.

⁵⁵ *Szkripkin, A. Sz.* 1989. 177.

⁵⁶ *Szkripkin, A. Sz.* 1989. 176-177.

⁵⁷ *Szkripkin, A. Sz.* 1989. 181.

A csoportból „kilóg” a jászalsószentgyörgyi kurgánegyüttes. 4. század végi keltezésével és földrajzi fekvésével csak úgy illeszthető bele a fenti logikai körbe, ha figyelembe vesszük, hogy ebben a korban a szarmata szállásterület jelentősen összeszűkült a hun-germán-alán expanzió hatására.

Nem hagyhatok említés nélkül még egy temetkezést, amely ugyan nem halmos (legalábbis mai ismereteink szerint), de mellékleteinek jellege és földrajzi elhelyezkedése miatt a fent leírt csoporthoz hűz. Mind a jászalsószentgyörgyi halomcsoport, mind a hévízgyörki sírok a szarmata-kvád határvidék kurgánjainak láncolatába illeszthetők be. A hévízgyörki 28. sírt zablája a geszterédi kurgán halottjával, kalcedon maroklatgombos kardja, szarmata csatjai, lószerszámhoz tartozó szíjverete a vizesd-pusztáival rokonítja.⁵⁸

Megfelel a „pajzs” és „lószerszám” kritériumoknak a porosháti temető(k) leletanyaga. Nagy sírszáma és köznépi jellege miatt azonban nem tartozhat a fent leírt körhöz. Ugyancsak „köznépi” jellegű a madarasi és a valószínűleg vele rokon és egyidejű vajszkai temető is. A vajszkairól nincs olyan adat, amely lehetővé tenné megbízható datálását. A madarasi 4-5. századi keltezésével csak a jászalsószentgyörgyi kurgánokkal hozható többé-kevésbé egy kronológiai horizontba.

IRODALOM

Bezuglov, Sz. - Zaharov, A.

1988 Mogilnik Zsuravka i final pozdnyeszarmatszkoy epolni v pravoberezsnom Podonje. In: Izvesztija Rosztovszkogo oblasztngo muzeja krajevegenija. Rosztov-na Donu. 5-28.

Bóna István

1971 Ein Vierteljahrhundert Völkerwanderungszeitforschung in Ungarn (1945-1969). AAH XXIII. 265-336.

1986 Szabolcs-Szatmár megye régészeti emlékei I. In: Szabolcs-Szatmár megye műemlékei. Budapest, 15-91.

Dinnyés István

1989 Szarmata sírok a templom alatt. In: A hévízgyörki középkori templom. Múzeumi Füzetek 39. 67-76. Aszód.

Garam Éva

1964 Szarmata kori kurgánok Isaszegen. FA XVI. 49-60.

Istvánovits Eszter

1986 Északkelet-Magyarország területének római kori története. Kandidátusi értekezés. Kézirat.

Kőhegyi Mihály

1971 Előzetes jelentés a Madaras-Halmok későszarmata-hunkori temetőjének ásátásáról. AÉ 98. 210-215.

Kulcsár Valéria

1982 A szarmata barbaricum leletanyaga a hun hódítást megelőző évtizedekben. Szakdolgozat. Budapest

1989 Rómer Flóris és a vaskúti földépitmények. Cumania 11. 1989. 149-152.

⁵⁸ Dinnyés István 1989. 3. kép 9-10., 4. kép 17-18.

Medvegyev, A. P.

1981 Szarmatszkoje pogrebenyije bliz Voronyezsa. SzA 1981/4. 253-260.

M. Nepper Ibolya - Sőregi János - Zoltai Lajos

1978 Hajdú-Bihar megye halomkatasztere. I. Bihar. A Bihari Múzeum Évkönyve. 5-26.

Párducz Mihály

1950 A szarmatakor emlékei Magyarországon III. Budapest, AH XXX.

1959 Hunkori halmok Vaskút határában. FA IX. 95-103.

Rikman, E. A.

1966 Pozdnyije szarmati Dnyesztrovszko-Dunajszkogo mezsdurecsja. SzE 1966/1. 68-88.

Rómer Flóris

1978 Résultats généraux du mouvement archéologique en Hongrie. Budapest.

Szkripkin, A. Sz.

1989 Pograbalnij kompleksz sz uzgyecsnim naborom iz Kotlubanyi i nyekoborije voproszi etnyicseszkoj isztorii szarmatov. SzA 1989/4. 172-181.

Szmirnov, K. F.

1948 O pogrebenyijah rokszolan. VDI 1948.I. 213-219.

1989 Szavromatszokaja i zannyeszarmatszokaja kulturi. In: Sztyepi jevropeszkoi csasztyi SzSzSzR v szkifo-szarmatszokoje vremja. Arheologija SzSzSzR. Moszkva. 165-177.

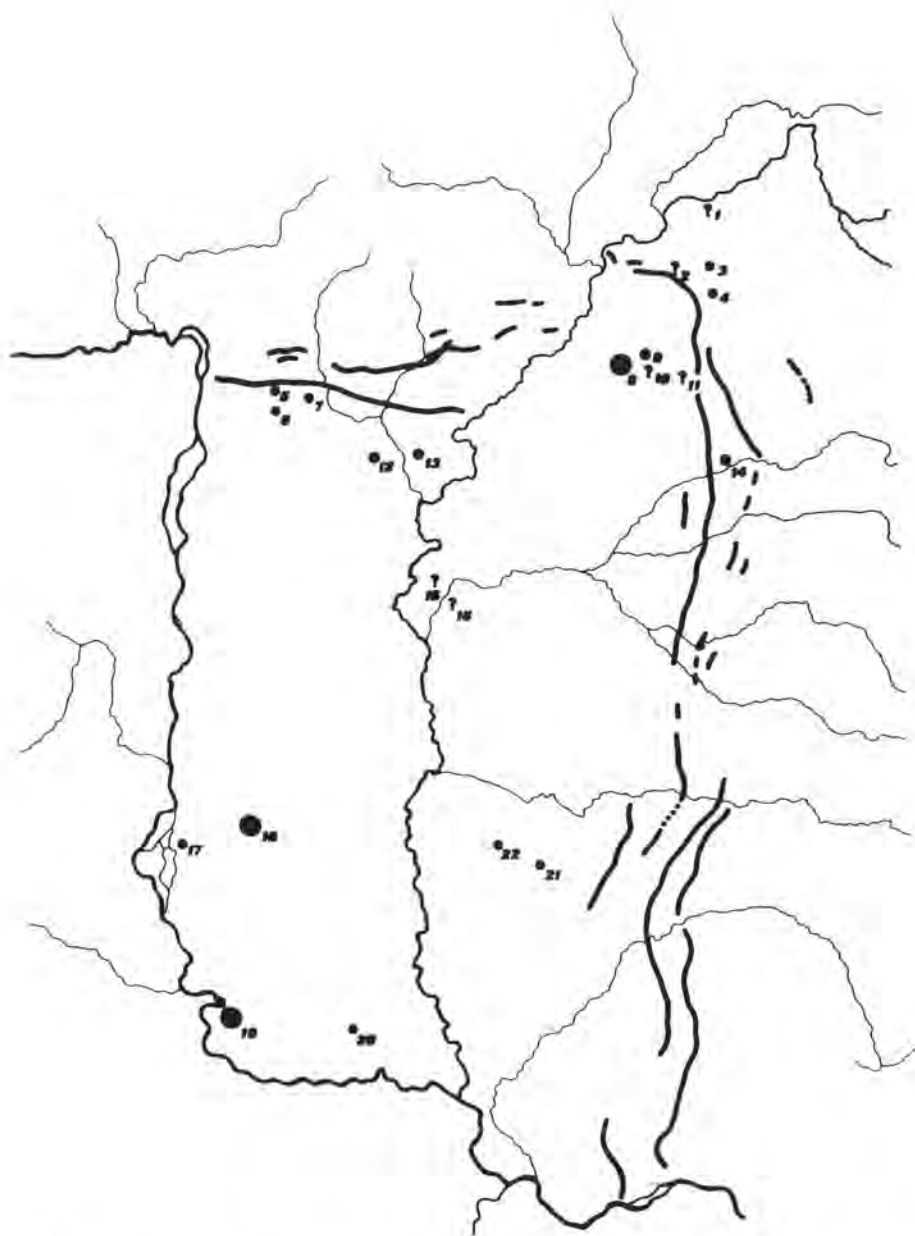
H. Vaday Andrea

1986 Beitrag zum Fund von Vizesd-pusztá. FA XXXVII. 197-223.

1987 A Közép-Tiszavidék a római korban. Kandidátusi értekezés. Kézirat.

Zoltai Lajos

1941 Die Hügelgräber der römischen Kaiserzeit in Hortobágy. DissPann II. 11. 269-308.

1. kép: Szarmata kori halmos temetkezések; 1. Gáva - Katóhalom 2. Tiszalök - Vásárhalom 3. Geszteréd 4. Újfehértó - Micskepuszta 5. Gödöllő 6. Isaszeg 7. Galgahévíz 8. Hortobágy - Poroshát 9. Hortobágy - Szásztelek 10. Hortobágy - Bivalyhalom 11. Debrecen - Máta határ 12. Tápiószéle 13. Jászalsószentgyörgy 14. Berettyóújfalú - Herpály 15. Nagyrév - Zsidóhalom 16. Pusztaitvánháza 17. Vaskút 18. Madaras 19. Vajszka (Vajska) 20. Kiszács (Kisač) 21. Vizesdpuszta (Vizejdia) 22. Óbesenyő (Dudeštii Vechi)

EINIGE MERKMALE DER SARMATISCHEN BESTATTUNGSSITTE. DIE HÜGELGRÄBERFELDER

Kulcsár Valéria

Das Errichten eines Hügelgrabes (Kurgan) war im ostsarmatischen Siedlungsgebiet die sich am meisten verbreitete und charakteristische Bestattungssitte. Bei den Sarmaten auf dem Alföld verschwindet dieser Brauch bzw. kommt nur sehr selten vor. Die niedrige Zahl der Kurgane läßt sich nur teilweise dadurch erklären, daß diese Gebiete landwirtschaftlich intensiv genutzt werden.

Hügelgräber, die sicher für sarmatenzeitlich gehalten werden können, sind von 16 Fundstellen bekannt. Das Gros wurde mit außerordentlicher Sorgfalt geplündert, welcher Umstand ihre ethnische und chronologische Bestimmung sehr erschwert. Die wenigen Angaben weisen darauf hin, daß die besprochene Sitte nicht nur einem engen chronologischen Horizont angehört, wie es früher angenommen wurde, weil das Errichten der Hügel aus dem 2-5. Jahrhundert nachzuweisen ist. Die Hügelgräberfelder bilden keine geographischen Gruppen, die Existenz einer nördlichen und einer südlichen Gruppe läßt sich nicht bestätigen.

Grundlage zu einer Differenzierung könnte die Größe der Gräberfelder sein. Die aus wenigen (6-12) Hügeln bestehenden Gruppen sind wahrscheinlich die Ruhestätte von führenden Mitgliedern der Gemeinde. Ihre privilegierte Lage wird auch von, bei den Sarmaten seltenen Gegenstandstypen wie Schild oder Pferdegeschirr bezeichnet. Die Verbreitung dieser Gräberfelder auf den Randgebieten des sarmatischen Siedlungsgebietes kann auf ihre Aufgabe als Grenzschutzkräfte hinweisen.

Auf Grund ihrer Beigaben sind die Bestatteten aus den Gräberfeldern mit vielen Hügeln (70-100-200), wie in Hortobágy-Poroshát und Madaras-Halmok, den Bestatteten aus den „unmarkierten“ Schachtgräbern näher einzuordnen.

Некоторые характерные черты сарматского погребального обряда.
Курганные могильники
Кульчар Валерия

Обычай возведения кургана является наиболее распространенным и характерным погребальным обрядом восточного ареала расселения сарматов. У сарматов Венгерской низменности этот обычай почти исчезает и встречается крайне редко. Небольшое количество курганов только отчасти объясняется фактом интенсивной сельскохозяйственной деятельности на этой территории.

Нам известно 16 памятников, где курганные погребения можно определенно причислить к сарматской эпохе. Их подавляющее большинство было разграблено весьма тщательно, поэтому при их этническом и хронологическом определении мы сталкиваемся с серьезными трудностями. Немногочисленные данные, которыми мы располагаем, указывают на то, что этот погребальный обряд нельзя связывать с узким хронологическим горизонтом, как это считалось раньше, поскольку хронологические границы возведения курганов распространяются со 2 по 5 век. Нет признаков для разделения географических групп: недоказуемо наличие северной и южной групп, предполагавшихся ранее.

Критерием для разделения может служить величина могильников. Курганные группы, состоящие из небольшого числа насыпей (6-12), вероятно, служили для захоронения знатных покойников. Их привилегированное положение отражают также редкие в сарматской среде типы инвентаря (умбон, сбурия). В могильниках с большим числом курганов (например, Хортобадь-Порошхат, Мадараш-Халмок) на основании инвентаря социальный статус погребенных был ближе к покойникам грунтовых могил.